

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ФИЛОЛОГИЯ, ӘДЕБИЕТТАНУ ЖӘНЕ ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ ФАКУЛЬТЕТІ
ҚАЗАҚ ФИЛОЛОГИЯСЫ КАФЕДРАСЫ

**«ҚАЗАҚ ТІЛ БІЛІМІ: ЖАҢА ҒЫЛЫМИ ПАРАДИГМАЛАР МЕН
ОҚЫТУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ»**

атты халықаралық ғылыми-теориялық конференция

Алматы
«Арыс»
2012

МАЗМҰНЫ

ПЛЕНАРЛЫҚ БАЯНДАМАЛАР

Сағындықұлы Б. Түркі тілдеріндегі дауысты дыбыстардың даму тарихы.....	7
Жаң Диджиң. Қазіргі қазақ тілінің ақпарат көзі категориясы.....	10
Алишина Х.Тобольское наследие профессора Н.Ф. Катанова.....	15
Манкеева Ж. Қазіргі қазақ тіл біліміндегі жаңа ғылыми парадигмалардың қалыптасу үрдісі.....	18
Момынова Б. Ым-ишараттардың семиотикалық тектері мен функционалдығы.....	22
Әбілхак М. Әдебиет пен тілдің қатынасының бір қыры.....	25
Мулдағалиева А., Оқушева Г. Специалист ХХІ века. Каким он должен быть?.....	28
Еркін А. Көне ұйғыр жазбасы «Алтын Яруқтың» аударылу мезгілі және қытайдағы буддизм аударма дәстүрінен.....	31
Болаш Шөкей. Арнаулы атаулардың аудармасы туралы.....	34
Шалабай Б. Мәгін прагматикасы.....	40
Садыков Т., Демирйүрек Й. Бир Муундуу сөздегү үндөштүктүн фоностатистикасы.....	42
Смағұлова Г. Метафораның когнитивтік-дискурстық сипаты.....	45
Махмуд Аллахманлы. Фольклорист Бахлул Бехджат и произведение «История Гачага Наби».....	49
Әлкебаева Д. Тілдік сана.....	51
Таева Р., Қоңырбекова Т. On some aspects of teaching foreign language disciplines to graduates	54
Әбділәшімұлы Д. Қадай Тәйжының өліміне байланысты Қытай архивтерінен табылған бір парша хат және оның тілі	57

-I-

ҚАЗАҚ ТІЛ БІЛІМІНІҢ ЖАҢА ЗЕРТТЕУ ҮДЕРІСТЕРІ МЕН КОММУНИКАТИВТІ-ФУНКЦИОНАЛДЫ БАҒЫТТАРЫ

Ақымбекова Г. Қала тілінің зерттелуі туралы.....	64
Әділбекова Ж. Тілдесім феномені эмпатияның психоллингвистикалық негіздері.....	68
Әнесова Ү. Семиотикалық таңбалар жүйесіндегі символдар.....	72
Бейсембаева С. Кинесикалық компоненттер және олардың ауызша сөйлеуде берілу жолдары.....	78
Бектемірова Б., Қарағойшиева Д. Мәдениаралық құндылықтардың тілдік ерекшеліктері (қазақ, орыс, ағылшын тілдері негізінде).....	82
Бектұрғанова Ж., Молдасан Қ. Тілдің дамуы және оны зерттеудің мәселелері.....	86
Ергубекова Ж.. Эпикалық этномәдени концептілерінің фразеологизмдер арқылы вербалдануы (тілдік көрінісі).....	91
Есенова Қ. Саяси дискурстағы метафоралар қолданысының прагматикасы.....	94
Жакишева М. Қазіргі ақпараттық технологиялардың педагогикалық мүмкіндіктері.....	98
Жусанбаева С. Өлең мәтінінің семантикалық байланыстылығы.....	100
Жұбаева О. Морфологиялық репрезентация – концептуалды мазмұнның берілу жолдарының бірі.....	104
Ибраимова Ж. Тіл біліміндегі коммуникативтік семантика мәселесі.....	108
Кенжеқанова К. Адам аттарының қалыптасуының әлеуметтік мәдени негізі.....	112
Қалиұлы Б. Дүниетанымдық бейнелер және олардың ғылымтанымдық сипаты.....	116
Қошқарбаева Б., Хусан Р. Ағылшын, қазақ тілдеріндегі диалектілердің ұлттық-мәдени ерекшеліктері.....	119
Құтжанова Г. Бағалау мағынасының зерттелуі.....	122
Мағжан С. Бейвербалды семиотика, негізгі бірліктері.....	125
Маретбаева М. Қазіргі таңда мәтін лингвистикасының даму бағыты мен теориялық мәселелеріне қысқаша шолу.....	128
Мәмбетова М. Тілдік санадағы клишелік құрылымдыр.....	134
Мұратбек Б. Бағалауыштық лексиканың лингвистикалық мәселелері.....	138
Оспанғалиева А. Жарнаманың дискурстық табиғаты.....	141

ТІЛДІК САНАДАҒЫ КЛИШЕЛІК ҚҰРЫЛЫМДАР

Мәмбетова М.Қ., әл-Фараби ат. ҚазҰУ

Ресми-іскери стиль ішіндегі іс қағаздарынан жинақталған клише тұлғаларын сұрыптау талдау нәтижесінде сөз тіркесі клишелері, сөйлем клишелерінің болатыны анықталды. Ресми-іскери стильдің жанрлық түрлері саналуан, бұған қарамастан олардың барлығы жоғары дәрежеде клишеленген болып келеді, дәл осы клишелік жанрларды біріктіретін ортақ қасиет болса, ресми-іскери стиль үшін даралаушы белгі болып табылады. Клишелік ресми-іскери стильдің лексика, морфология, синтаксис секілді барлық деңгейлерін қамтиды.

Сөз тіркесі клишелері тілдік формулалардың бір типі қайталанатын жағдаяттарда қолданылатын тілдік құралдарды бірыңғайлау нәтижесінен туындаған деуге болады. Сөз тіркесі клишелерінің мәтіндегі бір қызметі типтік мазмұнды білдіру болып табылады. Сондай-ақ олар құжатқа құқықтық күш беретін мәтіннің маңызды бөлігін құрайды. Тіркескен клишелер арқылы мәтіннің түрін де бірден айқындауға болады, мысалы, *міндеттеме жүктелді, кезектен тыс демалыс берілсін* тіркестері арқылы мұның бұйрық құжатына тиесілі екендігі аңғарамыз. Іскери тілде кездесетін сөз тіркесі клишелерінің тағы бір қызметі сөйлеу орамын қабылдау үдерісімен байланыстырылады. Бір сөз тіркесінің мәтінде көп рет қайталанып кету адресатқа ақпаратты тез қабылдауға мүмкіндік береді. Ресми-іскери клише тұлғаларының ішінде ең жиі ұшырасатыны – сөз тіркесі клишелері. Клишелілік табиғатын ескеретін болсақ, бұл заңды да. Сөз тіркестері сөйлем құрайтын материал болып табылатындықтан және олар толық мағыналы екі немесе одан да көп сөздерден тұратындықтан, іскери тілде де мағыналы тіркескен күйінде қабылданады. Әрине, тіркескен клишелер ресми-іскери тілде бірден қалыптаса қойған жоқ және олардың қатып қалған қағидасы да болмайды, оларға өзгермелілік орын ауыстыру, құрамының толығы не кему қасиеттері тән.

Сөз тіркесі клишелері әдетте екі компонентті болып келеді, дегенмен материалды сұрыптау барысында күрделене тіркеселін клишелердің молырақ кездесетіндігі байқалды. Мұны ресми-іскери клишелерінің зәму нәтижесінің бір қыры деуге де болады. «... сөз тіркесінің қазіргі жүйесі – тілдің ғасырлар бойы дамып-жетілуінің жемісі. Ол тіліміздің даму барысында сөз қолданыс тарихымен байланысты қалыптасқан. Лексикалық құрамы байып, синтаксистік құрылыс жетілген сайын сөздердің тіркесу қабілеті де арта түседі» [1, 10 б.]. Күрделі тіркес клишелері тілде дайын болса, құрастырылатын құжат жартылай дайын деген сөз, уақыт, күш-жігер үнемделеді. Сөз тіркесі клишелерінен сөйлем клишелеріне дейін қалыптасуы стандартталу нәтижесі: сөз тіркесі клише → сөйлем клише.

Тіркес клишелері ресми-іскери тілде тіркесу, жұмсалы дәрежесіне қарай анықталды. Айталық ресми-іскери тілде өзара тіркесіп қолданылатын мынадай клишелер бар: *кезектен тыс демалыс, кезектен тыс мәжіліс, жиналыстың күн тәртібі, бұйрықтан үзінді, кезектен күттірмейтін мәселе, мәселе қаралды, ұсыныс қабылданды, күшіне енгізілді, заңды байланысты, талаптарға байланысты, басқа жұмысқа ауысуыма байланысты, отбасы жағдайыма байланысты, денсаулығымға байланысты, нормативтік актілерге сәйкес, штаттық кестеге сәйкес, үкімет қаулысына сәйкес, келісімшартқа сәйкес, шарт негізінде, өкілеттігі шегінде, зор еңбегі үшін, қаулыны орындау үшін* т.б.

Тіркес клишелерінің құрамы мен құрылымы әркелкі. Дегенмен анық байқалатын құбылыс – оларды есімді, етістікті клишелер тобына сыйдыруға болатындығы. Олардың ішінде етістікті клишелердің көп кездесетіндігін айта кету керек. Сонымен қатар шылаулы клишелер деп аталатын бір тобын ажыратуға болады. Мұны іскери клишелерінің өзіндік ерекшелігіне жатқызуға болады. Стильдің дәлдік пен нақтылықты талап етуінің өзі де оның тілінен көрінеді. Ресми-іскери стильдегі ақпараттың дәл берілуі онда кездесетін есімді клишелермен тығыз

байланысты. Алайда сөз тіркесі Жалпы тілде сөз тіркесі

Сонымен ресми-іскери ерекшеліктеріне қарай тобын бөліп қарастырамыз

I Есімді клишелер тобына *отбасы жағдайыма байланысты, штаттық кесте, мәтін тәртібі, жоғары білім келісімі, басқару жүйе органдары, іс қағаздары*

Тіркескен клишелер есімнің *(отбасы жағдайыма байланысты, штаттық кесте, мәтін тәртібі, ақша айналымы заңды мекен-жайы, құз дәреже, штаттық кесте, есімнің (берілген күні, қаралған мәселелер, батыл аталған мәселе)* қабысы

II Етістікті клишелер тобына *дауыс беру, бірауыздан енгізу, жұмысқа қабылданып орындауға міндеттеліп жүктелсін, алғыс жарғы сынақ мерзімімен қабылдану, кемшіліктер жойылды, өтінімін, келісімшарт*

Етістікті клишелер тіркесіп, бір тобы есімді байланыса алады, де байланысуы дараланад *жүргізу, ұсыныс енгізу,*

Сондай-ақ етістік тобына *райлы, ырықсыз етістік, бұрыштама соғу, бірауыздан енгізу, өзгертулер енгізілді, өкілетті ету, өкілет берілді, қатаң қадағалансын, қызметінен босатылса мерзімімен қабылданып өтінімін, жұмысқа қабылданып және т.б.; б) ырықсыз етістік жойылды, қаржы бөлініп қабылданды, екі дана е.*

III Шылаулы клишелер тобына *бойынша, штаттағы байланысты, еңбек пен жағдайына байланысты, актілерге сәйкес, шта*